

تحلیل فرمی نقش پرنده در سنگ قبرهای تخت فولاد اصفهان

مقاله حاضر مستخرج از پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر از دانشگاه علم و هنر یزد با عنوان مطالعه خاستگاه نقوش جانوری و گیاهی سنگ مزار آرامگاه تخت فولاد اصفهان با رویکردنمادشناسانه

دیبا مویذنی

دانشجو کارشناسی ارشد دانشگاه علم و هنر یزد

پست الکترونیک: Diba.moazeni@yahoo.com

دکتر جواد آقاجانی

نویسنده دوم: دکتر جواد آقاجانی مربی دانشگاه علم و هنر یزد

پست الکترونیک: Aghajani-j@yahoo.com

چکیده:

قبرستان تخت فولاد اصفهان مکانی است که گنجینه ای است از نقوش و تصاویری که ارزش قبرستان را دوچندان کرده است. یکی از این نقوش نقش پرنده می باشد. هدف از انجام پژوهش شناسایی فرم های نقش پرنده در سنگ قبرهای تخت فولاد می باشد. نقش پرنده در کنار دیگر تصاویر نشان از اهمیت و نقش ویژه آنها در میان باورها و عقاید انسانی می باشد. این تحقیق از نظر هدف در زمره ی تحقیقات بنیادی است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت کتابخانه ای از شناسه برداری و در روش میدانی از ابزار مشاهده، عکسبرداری استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش سنگ قبرهای تخت فولاد اصفهان است که تعداد نمونه ۲۱ سنگ قبر به روش نمونه گیری وضعی (انتخابی) مورد تحلیل قرار گرفت. روش انجام تحقیق از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی است که مطالب و تصاویر پس از جمع آوری باروش تجزیه و تحلیل کیفی، شناسه برداری از مقالات، پایان نامه ها و کتب سنجدیده و تحلیل شده است. که نتیجه آن در پایان نشان می دهد که اکثر نقش پرنده به کار رفته بر روی سنگ قبور حالتی اسطوره ای، عرفانی و انتزاعی و..... دارند و بیشتر با نقوش گیاهی، گل و بوته، حیوانات دیگر هم بستر شده اند و بیانگر معنا و مفهومی در خصوص پیوند میان دنیا و جهان آخرت بودند. نقوش پرنده در سنگ مزارهای تخت فولاد چقدر نقش ها با ظرافت و دقیق و زیبا به کار رفته اند و این نقش ها جایگاه ویژه ای دارند و مامی توانیم از این نقش ها به عنوان نماد استفاده کنیم. هر کدام از این نقش ها جایگاه خود را در نماد پیدا کنند و نقوش پرنده به دلیل تزئینی بودنشان قابل نمایش هستند و این نقوش در واقع سنت ها و وقایع تاریخی که از دوره های مختلف هستند اتفاق افتاده را نشان می دهد. این نقوش پرنده نقوشی هستند که در آن ارواح ایرانی، سنت ها، مذهب سنت های کشورمان در آن لمس می شده و می توانیم با تلفیق و خلاصه کردن هر کدام از این نقوش به عنوان نماد استفاده کنیم. و این نقوش دارای ظرفیت پذیرش نماد شدن را داشته باشد و وجود دارد. با مطالعه بر روی این نقوش بالاخص نقش پرنده روی سنگ قبرها می توان به فرهنگ، آداب و رسوم و حتی مراسم مناسک مذهبی، دوران مختص به آن پی برد. این مطالعه می تواند به شناخت فرهنگ آداب و رسوم، موضوع اساطیری و اعتقادات ملی، مذهبی کمک شایانی کند و از این لحاظ جایز اهمیت می باشد.

کلیدواژه: فرم، نقش پرنده، سنگ قبر، تخت فولاد اصفهان

مقدمه:

رمز پردازی یا نمادگرایی یک ابزار دانش کهن و قدیمی ترین و اصولی ترین بیان مفاهیم است. نمادگرایی در طی زمان ها و قرون بدست آمده و در تفکرات و رویاهای نژاد های مختلف جای گرفته است و در فراسوی مرزهای ارتباطی جای دارد. نماد اندیشه را بر می انگیزد و انسان را به گستره تفکر بدون گفتار رهنمون می شود و این ترجمان کوششی است جهت دستیابی و تجسم مفاهیمی که از ورای ابهامات انسان را احاطه کرده است. در نمادگرایی عین و ذهن دارای همگونی و پویایی از پیش انگاشته ای است. اصطلاح سمبول که در فارسی دری به نماد ترجمه شده است، اصلاً از ریشه مصدر یونانی، سمبالین به معنای «به هم پیوستن» و «به هم انداختن» و اسم مشتق یعنی سیمبلن از آن ناشی گردیده است. سیمبلن در زبان یونانی باستان به معنای «نشان»، مظهر، نمود و علامت «به کار رفته است. (بارت، ۱۳۷۳، ۴۶)

اما نماد آفرینی در تاریخ بشر پیشینه ای دور دارد. بدین معنی که هزاران سال قبل از به وجود آمدن مکتب سمبولیسم، انسان برای تبیین پدیده های طبیعت و بیان احساسات و عواطفش، از نماد ها استفاده میکرده است. هرگاه ما به مطالعه باور های دینی و اساطیر انسان های بدوی بپردازیم، با انبوهی از نماد هایی که هر کدام معرف بخشی از عقاید آنان در مورد طبیعت، زندگی و مرگ بوده است، برمی خوریم. انسان بدوی در ورای پدیده ها و حادثه های طبیعی نیروی مرموز و روحی نهفته را می بیند که آن روح یا نیرو سبب موجودیت یا حادث شدن آن پدیده یا حادثه است. از دیدگاه انسان بدوی جهان مشبوع از ارواح و نیروهای مرموزی است که پدیده ها و حوادث مظهری از آن نیرو ها یا ارواح هستند. (فکوری، ۱۳۸۳، ۸۴) در تخت فولاد اصفهان حجاری قبور در تخت فولاد بر پایه فرهنگ و هنر ایرانی- اسلامی شکل گرفته و گنجینه ای از تزئینات و آرایه ها را به وجود آورده است. بی اغراق می توان ادعا نمود که سنگ مزارات تخت فولاد به تنهایی اکثر سمبل ها و نقش مایه های مرتبط با قبور را که در تمامی ایران پراکنده اند، یک جا در خود جای داده است و براستی تنوع و تکثر نمادها و نشانه های تصویری در مزارات این آرامگاه آنچنان است که برای هر نقشی (پرنده، گیاهی، حیوانی و...)، هر سنگ تفاسیر مختص بخود را طلب می نماید.

در مقاله ای حاضر سعی شده به سوالات زیر پاسخ داده شود

۱- نقوش پرنده به کار رفته در تزئینات تخت فولاد چه ویژگی هایی دارند؟

۲- تزئینات نقش پرنده تخت فولاد چه ساختار و ویژگی های بصری دارد؟

روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف در زمره ی تحقیقات بنیادی است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت کتابخانه ای از شناسه برداری و در روش میدانی از ابزار مشاهده، عکسبرداری استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش سنگ قبرهای تخت فولاد اصفهان است که تعداد نمونه ۲۱ سنگ قبر به روش نمونه گیری وضعی (انتخابی) مورد تحلیل قرار گرفت. و تبدیل تصاویر به نمونه های آنالیزی جهت توصیف و تحلیل آنهاست. روش انجام تحقیق از نظر ماهیت توصیفی- تحلیلی است که مطالب و تصاویر پس از جمع آوری باروش تجزیه و تحلیل کیفی، شناسه برداری از مقالات، پایان نامه ها و کتب سنجیده و تحلیل شده است.

پیشینه تحقیق

1. الهام حاج دایی در پایان‌نامه خود با عنوان طراحی و ساخت شمعدان براساس نگاره‌های سنگ مزارهای دوره ی قاجار و پهلوی تخت فولاد اصفهان در این پایان‌نامه اشاره به رابطه ی نقش سنگ قبور با متوفی، نقوش همه‌ی سنگ مزارهای سالم موجود بررسی دقیق شده تفکیک و استخراج و طبقه بندی شده و طرح‌هایی بدست آمده که در قالب شمعدان متجلی شده است.

2. نینا صفی خانی در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان بررسی نقشمایه‌های سنگ قبور تخت فولاد اصفهان در این پایان‌نامه با تمرکز بر ۵۰۰۰ قطعه سنگ قبر، علاوه بر شناخت و دستیابی به نقش مایه‌ها، بازناسایی ویژگیهای بصری و مفاهیم پنهان این نقش مایه‌ها با هدف رمزگشایی معانی گوشه‌ای از تاریخچه گرافیک بومی کشورمان محقق گردد.

مسعود شکیبایی در پایان‌نامه خود با عنوان طراحی و گرافیک با الهام از خطوط سنگ قبور تخت فولاد و ایبانه استان اصفهان در این پایان‌نامه از منظر تاریخی، فرهنگی و زیبایی شناسی بررسی شده است. خطوط سنگ قبور و استخراج خطوط سنگ قبور تخت فولاد اصفهان.

وجیهه پری زنگنه در پایان‌نامه خود با عنوان بررسی تطبیقی فضای تصویری سرو بر سنگ مزارهای مزارات اصفهان می‌باشد. این نقوش در گام نخست به صورت مستقل بررسی و در پایان‌نامه برای بهره برداری بیشتر، خلاصه‌نگاری شده به صورت استیلیزه ارائه می‌شوند.

سمیه سقایی نوش آبادی در مقاله خود با عنوان بررسی متعین و نامتعین سنگ قبور قبرستان تخت فولاد از لحاظ نشانه شناسی در این مقاله هدف معرفی گوشه‌ای از تاریخچه‌ی گرافیک بومی کشورمان در جنوب اصفهان و باز شناساندن مقبره تخت فولاد انجام گرفته است. سپس به دودسته نقوش متعین و نقوش نامتعین که موضوع اصلی است می‌پردازد.

نماد:

«نماد» کلمه‌ای است که معانی مختلفی دارد. نمادها زندگی بشر را آکنده اند، و در گفتمان‌های تخصصی و نیز در زندگی روزمره به کار می‌روند. معمولاً نماد به معنای نشانه یا نوعی کنش است که قرار است براساس مجموعه ی هنجارها یا قراردادهای مشترکی معنایی را به فردی دیگر انتقال دهد. پس از آن جا که نماد جایگزین چیز دیگری است حامل و ناقل معناست، هرچند که میان نماد و آن چیز پیوندی ضروری وجود ندارد. (ادگار، اندرو و سچ ویک، پیتر، ۵۸، ۱۳۸۷)

پرنده: نقش پرنده در هنر ایران زمین بسیار مورد توجه بوده و به همین جهت بر روی سفال، پارچه قلمکار، قلمزنی، جلد کتاب

ها و حتی روی سنگ قبرها و طرح فرش‌ها نیز جایگاه ویژه ای داشته، نقش پرندگان نشانه ایست از پرواز و اوج گرفتن که در فلسفه و عرفان نشان از عروج روح انسان و پرواز به سوی عالم غیرمادی دارد. پرنده سمبل آزادی و رهایی روح از بند تن و عالم خاکی است. نقش پرنده معمولاً به همراه شاخسار و گل که اشاره ای به رمز زندگی و حیات دارد، با یک مفهوم مشترک در کنار هم قرار می‌گیرند. در این ارتباط، تک پرنده نشسته بر بالای درخت سرو را می‌توان مشاهده کرد که می‌تواند اشاره ای به روح شخص متوفی باشد. برخی بر این باورند که پس از مرگ و جدایی روح از بدن، روح به شکل پرنده در می‌آید. " پرنده نماد گستره روح است و در ایران باستان، مرغان و پرندگان، مظهر ابر و پیک باران بوده اند" (پرهام، ۱۳۷۱، ۱۵۴). در میان انواع طرحهای پرنده، به نقش طاووس بر روی سنگ قبور می‌توان اشاره کرد. طاووس حیوان صدچشم معرفی شده، این پرنده علامت سعادت ابدی است و نشان دهنده دیدار روح با خداوندی خدا است. مسیحیان طاووس را چرخ خورشید و علامت جاودانگی می‌دانند و نیز دم طاووس را یادآور آسمان پرستاره طلقی می‌کنند

از نظر کوپر: " حضور این نگاره (پرنده) به معنای: تعالی جان و روح، تجلی الهی، ارواح مردگان، صعود به آسمان و توان ارتباط با ایزد یا دخول به مرتبه عالی شهود است. در اسلام، جان‌های مؤمنین روی درخت حیات می‌زیند" (کوپر، ۱۳۷۰، ۷۱)

پرنده: "نماد گستره ی روح به ویژه در هنگامی که پس از مرگ به آسمان صعود می‌کند؛ در نهایت دلالت بر روح متوفی دارد." (هال، ۱۳۸۰، ۳۹)

"نقش پرنده نیز در ادبیات و هنر ایران فوق العاده مورد توجه بوده، نقش پرنده ها، بلبل، قناری، کبوتر، هدهد و ... نشانه بسیار ارزنده ایست از پدیده طبیعی پرواز و اوج گرفتن. در فلسفه و عرفان نیز نقش پرنده نشان از عروج روح انسانی، تعالی و پرواز به سوی لایتناهی است.

پرنده سمبل آزادی و رهایی روح از بند تن و عالم خاکی است.

بر عکس تصاویر گل و گیاه که ساختار آن بر اساس تخیلات در قالبهای هنری استوار است، نگاره پرنده بر روی سنگ مزارها دقیقاً شبیه طبیعت است و همواره در قسمتهای حساس طرح بر روی شاخسار یا گل قرار می گیرد." (حبیبی، ۱۳۸۴، ۲۲۸)

در اکثر تصاویر نقش پرنده در میان گلها و گیاهان تصویر شده است، که می توان گفت پرنده نماد روح متوفی است در میان گلها و گیاهان بهشتی قرار گرفته است.

در زیر به مفهوم چند نمونه از حیوانات در اساطیر ایران می پردازیم:

بلدرچین: این پرنده به طور گسترده ای، با شجاعت، به سبب خصلت ستیزه گری و همچنین جنبه عاشقانه خود مربوط است. (هال، ۱۳۸۳، ۳۵)

شاهین: نماد جسارت، شجاعت، قدرت و دلیری بوده است. (هال، ۱۳۸۳، ۶۰)

عقاب: وابسته به خدایان زمین و آسمان از روزگاران کهن است. عقاب نماد نیرو و پیروزی بود. (همان، ۶۸)

غاز: این حیوان را بر روی زمین و در آب و در آسمان می بینیم و بنابراین دو جنبه متضاد روان آدمی یعنی زمینی و آسمانی بودن است. (همان، ۷۰)

فاخته: نماد عشق یکطرفه است.

بلبل نشانه ی میل و عشق به زندگی و گواه ایمانشان به از سر گرفتن زندگی در جهان دیگر است. (همان، ۷۱)

خروس: مرغ سحرخیز خروس از طرف ایزد سروش گماشته شده است تا بامدادان بانگ برداشته مردم را از پی ستایش خداوند بخواند. خروس نزد مزدیسبان مقدس است. خروس نزد مزدیسبان مقدس است. اورمزد او را برای دشمنی با دیوان و جادوان آفرید. معنی "خروشیدن و خروش" از همین واژه خروس است.

در اسلام هم خروس پرنده مقدسی است، بانک خروس پیام آور طلوع خورشید است. (همان، ۱۹۱)

بال: بال بر روی بدن انسان یا حیوان، علامت ایزدی و نماد قدرت محافظت است. بال نیز هنگمی که مربوط به پیام آوران و خدایان و باها می شود، دلالت بر سرعت و تندی دارد. و ممکن است حاکی از گذر سریع عمر باشد. (همان، ۳۰)

طاووس

در اسلام نمادی کیهانی است. در یک حکایت صوفیانه که احتمالاً از اصل پارسی، آمده است که، خداوند ذات را به شکل طاووس فرستاد و در آیین ماهیت الهی، صورت خورا به او نشان داد؛ از هیبت الهی چنان حالی به طاووس رفت که قطرات عرق از او جاری شد و تمام مخلوقات از این قطرات خلقت شدند " (فضلی ۱۳۸۷، ۴۶۵). در سنت عرفانی، طاووس نماد تمامیت است. علاوه بر طاووس، پرندهگان دیگری نیز از جمله، پرستو، هدهد، کبوتر، عقاب، مرغابی، کبک و... در حالت نشسته یا پرواز و در اکثر تصاویر به صورت نیمرخ دیده می شود، که هنرمند کوشیده است با توجه به ساده کردن آنها شکل واقعی آن از بین نرود

و برای بیننده آشنا باشد طاووس نماد غرور، نشان تکبر، مجسم از تغییرات بعدی. یک جفت طاووس در دو طرف درخت مقدس متعلق است به اساطیر هند و چین. (همان، ۶۷)

طاووس در آیین زرتشت به عنوان مرغی مقدس محسوب می‌شده و در دوران باستان معتقد بودند که طاووس به دلیل نوشیدن آب حیات عمر جاودانه یافت (خزائی، ۱۳۹). طاووس در دوران اسلام نیز مورد توجه قرار می‌گیرد و در بسیاری از آثار دوره اسلامی از نقش این حیوان استفاده می‌شود. حضرت علی (ع) در خطبه ۱۶۵ وصف زیبایی از این پرنده می‌کند و می‌فرماید: «از شگفت انگیزترین پرندگان در آفرینش طاووس است که آن را در استوارترین شکل موزون بیافرید و رنگ‌ها و پر و بالش را به نیکوترین رنگ‌ها بیاراست، با بال‌های زیبا که پره‌های آن به روی یکدیگر انباشته اند» (نهج البلاغه، ۸۹ و ۹۰).

پرنده

نماد گسترده روح به ویژه درهنگامی که پس از مرگ به آسمان صعود می‌کند. bal، پرنده مصری برفراز مومیایی در نقاشی‌های گوری پرواز می‌کند (دوره سلطنت جدید) و نماد قدرت خدایان و فرآیندها است (مصری حدود ۱۲۵۰ پیش از میلاد). بعدها دلالت بر روح متوفی داشت و با پسوخه Psyche، یاروان یونانی یکسان شمرده می‌شد. بسیاری از اقوام باستانی، پرندگان بزرگتر را با خورشید-خدایان و آسمان همراه می‌دانستند. تصویر معمولی یک پرنده و مار در حال جنگیدن، نماد کشمکش میان نیروهای خورشیدی و زمینی بود. گارودا GARUDA خدای هندی، شکل یک پرنده داشت و مرکب ویشنو بود. پرندگان نیز از ویژگی هوا هستند که آنها را تجسم بخشیده اند و یکی از چهار عنصر به شمار می‌روند. (هال، ۳۹، ۱۳۸۰)

گنجشک

نماد عیسوی فروتنی و بر طبق انجیل‌های جعلی، هدف نخستین معجزه عیسی است. وی در کودکی دوازده گنجشک از گل ساخت و هنگامی که دستپایش را به همزد، آن‌ها جان گرفتند و پرواز کردند. در ژاپن، گنجشک سوزومه Suzume، نماد وفاداری و همچنین موضوع یک حکایت عامیانه و غالباً "مصور"، یعنی (گنجشک زبان بریده) است. این پرنده که مورد غضب پیرزنی واقع شده بود، انتقام خود را با این نیرنگ گرفت، که حرص و طمع او را برانگیخت و فوجی از دیوان را به جانش انداخت (نت سوکه سده هجدهم - نوزدهم). گنجشک، نشانه آفرودیت / ونوس است. (همان، ۹۰)

طوطی

(به چینی یینگ - کو : ying-ko: یینگ - وو ying-wu). یک نقشمایه تزئینی بر روی ظروف سفالی از چین، به ویژه مربوط به گونه ((خانواده گل سرخ)) (از نیمه اول سده هجدهم تا سده نوزدهم) بود. مرواریدی در نوک این پرنده، اشاره به افسانه تاجر مروارید فروشی می‌کند که دارای زنی بی وفابود، و به منزله اختطاری برای زنان شوهردار به شمار می‌رفت. طوطی، صفت مشخصه کاما Kamala، خدای هندوی عشق است. (همان، ۶۷ و ۶۸)

فاخنه

(به ژاپنی هوتوتوگیسو hototo gisu). پرنده ای مقدس در میان اقوام ابتدایی و در بخشهایی از یونان باستان. شهرت آن به عنوان یک عاشق پنهانی، شاید این اسطوره زئوس/ژوپیتر ZEUS/ JUPITER را توجیه کند که وی برای ربودن هرا/جونو HERA/JUNO، خود را به صورت فاخته درآورد. این پرنده، میان ژاپنی‌ها، نشان این الهه شد. فاخته نماد عشق یک طرفه است. (همان، ۷۱ و ۷۲)

ققنس

نام یونانی-رومی برای پرنده ای اساطیری که تصویری شددارای پروبال زیباست. نامش، برای تعدادی از موجودات افسانه ای از مصر گرفته تا چین، به کار می رفت. پلینی Pliny، که برای نخستین بار یک قرقاول طلایی دیده بود، آن را ققنس نامید. بنا بر یک افسانه مشهور، ققنس تنها پرنده از نوع خود بود و در بیابان عربستان می زیست و عمرش به پانصدسال می رسید. در پایان این دوره، خود را بر روی توده ای از هیزم قربانی می کرد، و دوباره از خاکستر خود برمی خاست. در دوره امپراتوری روم، نماد پرستش امپراتور به عنوان خدا بود و در دخمه های گوری عیسویان و بعدها، نماد بر خاستن از میان مردگان بود (سه سوگند رهبانی: نقاشی یادآور مرگ: چهار عنصر - آتش). پرندگان وابسته به آتش و پرتوهای خورشید را ققنس می نامند. بدین ترتیب، بنو Benu، پرنده مقدس رع، خورشید - خدای هلیوپولیس، به توسط هرودوت، که از مصر در سده پنجم پیش از میلاد دیدار کرد، ققنس نامیده شده است. این پرنده نیز مظهر اوزیریس OSIRIS در هنگامی که نشانه حواصل به شمار می رفت، بود. اعتقاد به این که تولد ققنس خود به خود صورت می گیرد، آن را با طلوع روزانه خورشید مربوط می ساخت. فنک feng یا فنک هوانگ feng huang به زبان چینی، که پرنده افسانه ای دیگری با پروبال درخشان بود، از سوی نویسندگان غربی، ققنس خوانده شده است. ققنس نشان همسر امپراتور بود و ترکیبی از قرقاول و طاووس و در نابه شماری رفت. نقش تزئینی ققنس، بر روی همه ظروف سفالین به جز سفالینه های مربوط به ادوار کهن، وجود داشت. فنک به عنوان یکی از چهار نگهبان جهان، بر ربع جنوبی در تابستان فرمانروایی می کرد (قطب نما) و در این مورد، به چوچیه chu chieh یا پرنده سرخ جامه، شهرت داشت. گرمای آتشین جنوب در تابستان، شاید منجر به پیوستگی آن با ققنس شده باشد. در ژاپن، آن را هو-او Ho-O می نامند و در بسیاری از افسانه ها و نمادگرایی چینی از آن نام برده شده است. (همان ۷۷ و ۷۶)

کبوتر:

کبوتر سمبل آرامش، صلح، معصومیت، نجابت و پاکی است. دو کبوتر کنار هم علامت ازدواجی توأم با عشق و وفاداری است. کبوتران در بسیاری کشورها مقدس هستند، در اساطیر یونان افسانه های کبوتر با آفرودیت، کودکی ژئوس و هم چنین با تقدیر و خشم مرتبط هستند. (Mi randa Bruce، ۱۳۹۴، ۶۹)

طوطی:

به تقلید تمسخر آمیز شناخته می شود و به همین جهت نماد تقلید است. طوطی مظهر کامه، خدای عشق هندو است. چون مردم در موضوع عشق، از یکدیگر تقلید رفتاری می کنند. سرخپوستان آمریکایی، طوطی را حامل نیایش ها، آورنده ی باران و حکیم می دانستند. (همان، ۶۰)

اهمیت دفن مردگان

رسوم و آداب معمول نزد انسان های اولیه (کرومانیون ها) در امر دفن اموات متضمن بعضی اعتقادات ضمنی ایشان نیز بوده است: آنها با آداب ساده و خاصی مرده را در نزدیکی پناهگاهی که در زمان حیات به سر می برده است، زیر خاک می کرده اند، و در آن گودال آلات و افزار سنگی و زیورها و اغذیه مختلف، همه را به رنگ قرمز، که در حقیقت علامت و رمز خون او بوده است، رنگین می ساخته اند و از آنجا معلوم می شود که آنها کمابیش عقیده ای داشته اند که مرده به یک معنی در عالم خاک دارای حیات است. ولی معلوم نیست که فکر آنها، به تصویر روح و روان به عنوان یک واحد روحانی می رسیده است، یا جسدی جسمانی شبیه به اشباح و همی برای ارواح می پنداشته اند که عیناً دارای حوایج و امیال جسمانی بوده است. (حکمت، ۱۳۴۵، ۹-۱۰)

همراه این عقاید خرافی و اوهام، این آدمیان قرون اولیه نوعی بیم و واهمه از مردگان در ذهن خود داشته اند. کار و یادآوری اشباح آن مردگان، مخصوصاً نسبت به شیخ رئیس قبیله و بزرگ خاندان، و همچنین دیدن اشباح آنها در عالم خواب و رویا بر این رعب و هراس می افزوده است، و مخصوصاً به ظاهر شدن آنها در قوای طبیعت معتقد شده و برای آنها در عالم دیگر نیرویی مافوق انسانی و بسیار هولناک تصور می کرده اند. از این رو برای اموات استعداد و توانایی فوق طبیعت قائل شده و خیال می کرده اند که آنها می توانند مانع و مزاحم یا بارو مساعد زندگان شوند. چون پایه تصورات ایشان به این مرتبه رسید. کم کم به مرحله پرستش ارواح اموات، مانند موجودات عالی تر و تواناتر، نزدیک شوند. (حکمت، ۱۳۴۵، ۱۰)

تخت فولاد

در شهر اصفهان، وجود آرامستان تخت فولاد، رنگ و بوی دیگری به این شهر داده است و اصفهان به خوبی توانسته است در جذب گردشگران موفق عمل کند. شهرداری اصفهان با تاسیس مجموعه فرهنگی مذهبی تخت فولاد و فعالیت‌های تخصصی گردشگری در این زمینه ایفای نقش می‌کند. برگزاری دوره‌های آشنایی با تخت فولاد و استفاده از اساتید مطرح دانشگاهی، خود گواه بر شروع یک حرکت فرهنگی در جهت معرفی این بنای عظیم توسط شهرداری است. روزگاری در اصفهان مفاخر علمی و دینی زیادی می‌زیستند، از بابا رکن الدین تا آغاباشی و خوانساری‌ها، میرفندرسکی و... در سفرنامه‌های مختلف این موضوع به خوبی اشاره شده است.

اصفهان را در آن زمان می‌توان یک مرکز دانشگاهی و قطب علمی کشور نامید. شهری که مفاخر علمی فراوانی در آن می‌زیستند. هرکسی جویای علم و دانش بود اصفهان را انتخاب می‌کرد. وجود مدارس متعدد در این شهر، اصفهان را شبیه یک دانشگاه علمی کرده بود.

گورستان تخت فولاد نیز یکی از گورستان‌های اصفهان بوده که از زمان دفن بابارکن الدین شیرازی عارف مشهور عصر ایلخانی اهمیت ویژه می‌یابد و در زمان صفویه به گورستان عمومی شهر تبدیل می‌شود. (نیلفروشان، ۱۳۸۴، ۱). قدمت و اهمیت این گورستان در بخشی از آن به نام لسان الارض آن چنان که از شواهد بر می‌آید با خلقت آسمان و زمین آغاز می‌شود. همچنین وجود قبر یوشع نبی از انبیاء بنی اسرائیل در حدود ۲۰۰۰ سال پیش، بر سابقه تاریخی این منطقه می‌افزاید. (نیلفروشان، ۱۳۸۴، ۳) گورستان تخت فولاد به مساحت تقریبی ۷۷ هکتار در حاشیه جنوبی زاینده رود واقع شده است. از این گورستان در کتب تاریخی به نامهای لسان الارض، بابارکن الدین و تخت فولاد یاد شده است. (عقیلی، ۱۳۸۵، ۱۷)

تجزیه و تحلیل داده‌ها:

بابررسی‌های انجام شده می‌توان گفت نقوش پرنده همگی به نوعی اشاره به آخرت و جهان پس از مرگ دارند. نقوش پرنده در کنار گل بسیار تکرار شده است از دیرباز گل و بلبل در کنار یکدیگر بودند. گل و پرنده در کنار هم نماد موهبت الهی و نجلی است. گفتگوی عاشقانه گل و مرغ نیز به تسبیح گویی خداوند و ذکر حق تشبیه می‌شود. پرنده گاه با اوج گیری و حالت سرمستی، خود را از عالم ماده جدا کرده و حالت صعود بسوی عالم غیر مادی دارد. پرنده با پرهای باز در نقوش قبور به معنای رها شدن و آزادگی از دنیا و عروج روح به جایگاه ابدی باشد. بیشترین تکرار بلبل دارد. بلبل نمادی از عشق و سعادت و هم نشینی با اولیای الهی است. نقوش پرنده علاوه بر جنبه‌های زیبایی شناسی، دارای معانی عمیق اساطیری، دینی، فلسفی و عرفانی هستند و با باورهای مردمان زمانه خویش گره خورده

در این جدول‌ها که تصاویر آن توسط نگارنده گرفته شده و آنالیز گردیده است. نشان می‌دهد که این تصاویر هر کدام نماد و نشانه‌ای دینی، مذهبی، اسطوره‌ای، فرهنگی، انتزاعی و ... می‌باشد.

جدول ۱: تحلیل فرم نقوش پرنده

تحلیل فرمی	انالیز تصویر	تصویر
<p>تصویر فاخنه که به صورت انتزاعی ترسیم شده و در قاب بیضی قرار گرفته و روی فاخنه گل لاله مشاهده میشود.</p> <p>این مقبره که متعلق به دوره پهلوی و این سنگ قبر برای یک مرد ساخته شده است.</p>	 <p>نگارنده</p>	 <p>نگارنده</p>

<p>تصویر محرابی دو پرندۀ طوطی که به صورت چرخشی به سمت راست دارد.</p> <p>در زیر پرندۀ ها گل های نیلوفر آبی زنبق، نیلوفر ۵ برگ، غنچه و همچنین شاخ و برگ ها به زیبایی قرار گرفته.</p> <p>محراب متعلق به دوره پهلوی و یک زن میباشد.</p>		 <p>نگارنده</p>
<p>در این قاب که تصویر دو کیوتر به صورت قرینه رو به روی هم قرار گرفته و گل های نیلوفر آبی و نیلوفر ۶ پر و همچنین شاخ و برگ ها در اطراف آن حلقه زده شده است.</p> <p>این محراب که متعلق به دوره پهلوی میباشد و یک زن در زیر آن آرامیده است. نماد کیوتر به عشق پاک تعبیر شده است.</p>		 <p>نگارنده</p>

در این تصویر پرنده ای که به نظر فاخته می آید دیده می شود که بر روی گلها نشسته است در گلدان ۱ گل سرخ که در مرکز تصویر است و ۱ زنبق و ۱ صد برگ و ۱ لاله در بالای تصویر و ۱ گل نیلوفر وجود دارد که مضمون فاخته در این تصویر بیانگر نور و روشنایی می باشد خروج از تاریکی و ورود به روشنایی که منظور همان آخرت است

نگارنده

نگارنده

تصویر بز کوهی همراه با گل‌های بنفشه نیلوفر آبی ، نیلوفر ۴ برگ، غنچه و شاخ و برگ و در بالای همه تصویر کبوتر متمایل به پایین حک شده که تمام این تصویر در محراب قرار گرفته .
 محراب متعلق به یک زن در دوره قاجار میباشد. و کبوتر نماد عشق بی پایان در این تصویر نقش بسته است.

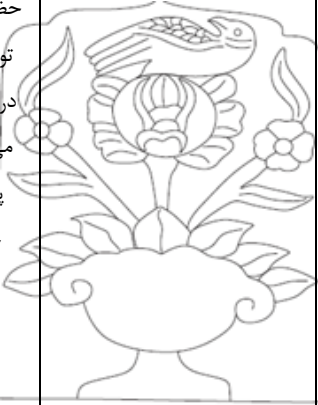

نگارنده

نگارنده

<p>در این نگاره شلوغ گلدانی مزین دیده می شود که درون آن ۱ گل سرخ بزرگ در مرکز تصویر و ۳ گل لاله و ۱ گل رز و ۱ گل نیلوفر وجود دارد پرنده ای افسانه ای نیز که به نظر ققنوس است با بال های باز بر روی گل ها نشسته است ققنوس در این نگاره به معنای جاودانگی و عمر دوباره است و بال های باز او یعنی آزادی و رهایی از قید و بند این دنیا ، همنشینی این پرنده با گل ها سفر ابدیت و جاودانگی می باشد .</p>		 <p>نگارنده</p>
<p>محراب پرنده (طوطی) و گل که رو مقبره حک شده است نامتقارن بوده و طوطی ها چرخش به چپ دارند. در این تصویر که نیلوفر آبی ، شکوفه و شاخ و برگ محراب را پر کرده است متعلقه دوره پهلوی بودو سنگ قبر متعلق به یک مرد می باشد که حجار به زیبایی تمام طرح را حکاکی کرده است.نماد طوطی در این تصویر نماد عشق است.</p>		 <p>نگارنده</p>
<p>نگاره ی پرنده فاخته بر روی سنگ قبر دقیقاً شبیه طبیعت است که در قسمت های حساس طرح بر روی شاخسار و یا گل قرار دارد.مضمون پرنده فاخته می تواند عشق و ایمان باشد . علاوه بر آن ۳ گل لاله نیز دیده می شود که پرنده و لاله در کنار هم به معنای صعود به ابدیت و جاودانگی است .</p>		

	نگارنده	نگارنده
<p>حضور کبوتر در این نگاره به معنی تعالی، جان، روح، تجلی الهی، ارواح مردگان، صعود به آسمان و توان ارتباط با ایزدان یا دخول به مرتب هی عالی شهود است. در اسلام، جان های مؤمنین روی درخت حیات می زیند. نماد گسترده ی روح به ویژه در هنگامی که پس از مرگ به آسمان صعود می کند؛ در نهایت دلالت بر روح متوفی دارد. نقش این پرنده نشان از عروج روح انسانی، تعالی و پرواز به سوی لایتناهی است. پرنده در این نگاره سمبل آزادی و رهایی روح از بند تن و عالم خاکی است. هم چنین در این نگاره ۱ گل زنبق و ۲ گل نیلوفر دیده می شود. که این نگاره به معنای عروج روح با شادی می باشد.</p>	 <p>نگارنده</p>	 <p>نگارنده</p>

<p>این تصور که غیر متقارن، سمت چپ تصویر خرووس و سمت راست یک دست که شاخه ای در دست دارد قرار گرفته که روی آن گل‌های غنچه، شاخ و برگ قرار گرفته مقبره متعلق به یک مرد در دوره پهلوی میباشد . تصویر در قابی مستطیلی که بالای آن بیضی شکل قرار دارد که اسلامی بودن دوره را نشان میدهد. خرووس نماد سپیده دم صبحگاهی است در این تصویر.</p>		
<p>در این گلدان ۲ بلبل دیده می شود به همراه ۷ گل شبدر و ۲ عدد بنفشه و ۳ عدد زنبق و ۲ گل رز ۳ نیلوفر مشاهده می شود بلبل در این نگاره به معنای عشق و اشتیاق و گل ها به معنای سعادت و خوشبختی است مضمون این طرح می تواند اشتیاق در گذشته به هم نشینی با اولیا الهی و سعادت و بهره مندی از سعادت و خوشبختی باشد .</p>		
<p>این محراب که تلفیق نوش حیوانی و گیاهی میباشد تصویر دو گنجشک روی شاخ و برگ ها که با گل های نیلو فر آبی ، نیلوفر ۷ برگ و ۹ برگ و غنچه میباشد. در پایین آن یک بز قرار گرفته و کلا تصویر انتزاعی . متعلق به دوره پهلوی و یک مرد میباشد . گنجشک در این تصویر نماد وفاداری به عهد (زن وشوهر).</p>		

نگارنده

نگارنده

نگارنده

نگارنده

	نگارنده	نگارنده
<p>تصویر گل نیلوفر، غنچه های زنبق در وسط و طوطی روی آن که با شاخ و برگ و غنچه های کوچک در محراب قرار گرفته است.</p> <p>این تصویر که متعلق به دوره قاجار و یک زن میباشد. طوطی نماد خدای عشق است.</p>	 <p>نگارنده</p>	 <p>نگارنده</p>
<p>تصویر بز کوهی و متقارن و در بالا گنجشک و نیلوفر آبی و داودی و گل های جعفری همراه با شاخ و برگ و غنچه در اطراف آن قرار دارد.</p> <p>این تصویر در محراب قرار گرفته و متعلق به دوره پهلوی و زن میباشد. گنجشک در این تصویر نماد وفاداری است.</p>	 <p>نگارنده</p>	 <p>نگارنده</p>

<p>در این تصویر گلدانی با گل های فراوان و دو بلبل و دو شانه به سر یا هد هد دیده می شود مضمون جفت بودن پرندگان به معنای هم نشینی و سعادت است هدهد به عنوان مرغی خردمند است که پیام آور آسمانی می باشد. هم چنین دو بلبل در این تصویر به معنای عشق است زیرا بلبل شیفته و عاشق گل است و به همین خاطر گل و بلبل را در کنار یکدیگر ترسیم می کنند هم چنین بلبل را در این تصویر می توان به معنای بانگ برای کمک گرفتن از روح بینوا در برزخ دانست . گل های زیادی در این گلدان مشاهده می شود از جمله ۷ عدد نیلوفر ۱ عدد صد برگ و ۲ عدد زنبق همراه با برگ های در هم پیچیده فراوان که همگی به معنی سعادت و آزادی در آخرت و هم نشینی با اولیا و همچنین وجود این پرندگان حالتی عرفانی به تصویر داده است .</p>		
<p>طاووس که بر روی شاخ و برگ قرار گرفته و در اطراف آن گل های نیلوفر آبی ۵ برگ ، زنبق و غنچه قرار دارد.</p> <p>بالای آن بنفشه ها روی شاخ و برگ ها هستند. دوره قاجار و در قاب مستطیل شکل عمودی قرار دارد و متعلق به یک زن می باشد. طاووس در این تصویر نماد اسطوره ای است .</p>		
<p>پرنده انتزاعی که بر روی درخت سروی قرار گرفته و چرخش به سمت چپ سنگ قبر دارد. این سنگ قبر متعلق به دره پهلوی است و پرنده انتزاعی با درخت سرو همبستر شده است حالت عرفانی به تصویر داده است.</p>		

نگارنده

نگارنده

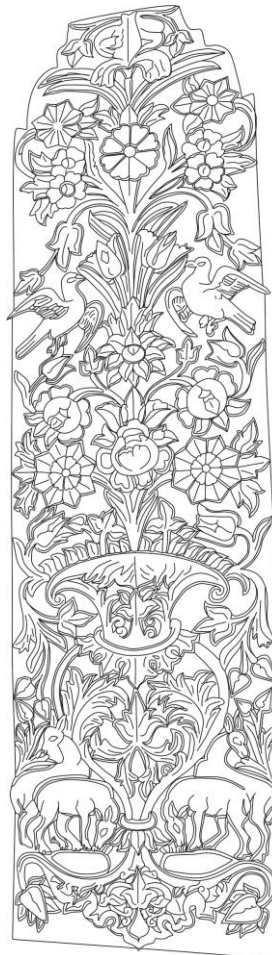
نگارنده

نگارنده

نگارنده

نگارنده

این سنگ نقوش گلدانی با گل پر های فراوان و بلبل و آهو تلفیق شده است . تلفیق گل و بلبل در کنار یکدیگر مضمون عرفانی به این تصویر داده است از دیرباز گل و بلبل در کنار یکدیگر باعث ایجاد حس معنوی در انسان بوده است . هم چنین می تواند تداعی کننده بهار، اوقات خوش و شادی و شادمانی باشد . تصویر گل سرخ نمادی از عشق و زیبایی می باشد . گل هایی که در این تصویر مشاهده می شوند شامل ۴ گل زنبق ، ۱۰ عدد گل لاله و ۵ گل رز و ۴ نیلوفر ، ۲ لوتوس آبی و ۱ گل سرخ می باشند . نمایش دو بلبل در این تصویر بیانگر عشق و هم نشینی است . هم چنین در پایه گلدان تصویر ۴ آهو مشاهده می شود در قبل تاریخ و در طول آن همیشه آهو نقش مهمی در زندگی انسان ها داشته است . آهو با شاخ هایش شناخته می شود . این نشانه به یک مخزن یا پناهگاه اشاره دارد . گاهها به جاهای پرپیچ و خم نیز اشاره دارد . نقش آهو روی سنگ قبر گاهها نیز نماد برکت بوده است . اگر نقش یا حکاکی یا تندیس آهو شاخ داشته باشد، ممکن است نمایانگر دفينه یک راهزن باشد . در واقع در این تصویر آهو نماد دینداری می باشد . رهبری، پیروزی، تفریح و مردانگی را معنی می دهد . و تعداد ۴ آهو هم می تواند جهت زیبایی و هم برکت فراوان معنی شود . وجود نقش آهو بر پاره ای از سنگ قبور چه به صورت ایستاده و چه در حال دویدن همواره مظهر سرعت و دوندگی است . هنرمندان در توجیه بهره گیری از این تصاویر بر روی این سنگ قبر ها، کنایه از گذر سریع و برق آسای عمر انسان می دانند . هم چنین آهو می تواند مظهر زنانگی و زیبایی باشد . می توان گفت متوفی زن بوده .

نگارنده

نگارنده

International Conference on DESIGN
Architecture, Interior Architecture, Industrial Design
20-21 Feb 2019 | Iran, Tehran
Alzahra University International Conference Center

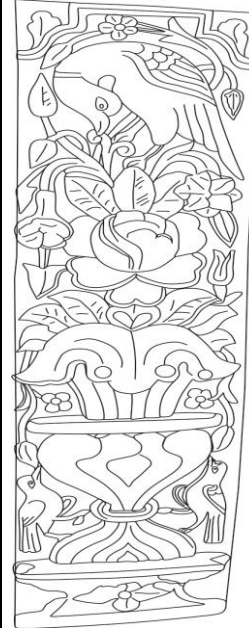

AIAID 2019

کنفرانس بین المللی دیزاین

معماری، معماری داخلی، طراحی صنعتی | ۱-۲ اسفند ۱۳۹۷
ایران، تهران | سالن همایش‌های بین المللی دانشگاه الزهراء

در این تصویر گلدانی مشاهده می شود که ۲ بلبل در پایین آن مشاهده می شود و یک گل سرخ بزرگ در مرکز ۴ عدد نیلوفر و ۱ عدد لوتوس و ۲ عدد زنبق در تصویر وجود دارد که یک پرنده که به نظر پرنده اسطوره ای می باشد بر روی شاخ و برگ های این گل قرار دارد . گل سرخ در این تصویر به معنای عشق بی پایان و عمیق می باشد و پرنده ی اسطوره ای بر روی آن نیز مضمون سعادت ابدی را دارد هم چنین ۲ بلبل در پایین گلدان به معنای عشق و هم نشینی است . در کل مفهومی که از این طرح پر داشت می شود سعادت ابدی به همراه شادی و شادمانی و بهشت و هم نشینی با اولیا الهی می باشد.

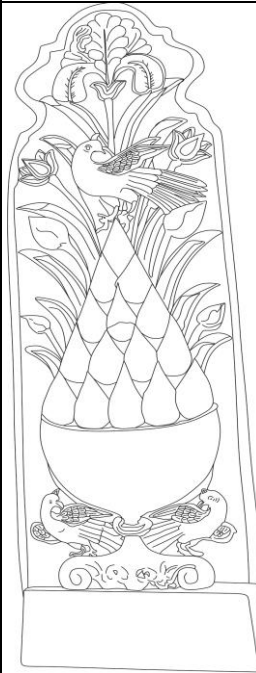

نگارنده

نگارنده

در این نگاره درختچه ای درون گلدان دیده می شود که در این تصویر گلدانی مشاهده می شود که در آن یک گل سنبل و دو زنبق با برگ های فراوان دیده می شود هم چنین دو بلبل بر روی پایه گلدان و یک بلبل با پرهای باز بر روی قسمت بالایی گلدان (دهانه گلدان) دیده می شود بال های باز در بلبل نشان دهنده آزادی می باشد و بلبل های جفت در قسمت پایین به منطاله هم نشینی و خوشبختی است . گل سنبل به معنای وفاداری ، پاکدامنی و فروتنی است . در کل این طرح بیانگر آرزوی ، آزادی ، خوشبختی و هم نشینی با اولیای الهی برای صاحب پاکدامنی می نماید .

نگارنده

نگارنده

<p>دو پرندۀ انتزاعی که به صورت قرینه قرار دارد و روی یک سقف مانند قرار دارد که داخل آن تصویر گل نیلوفر های ۸ پر که به نظر میرسد در داخل گلدان است و در اطراف گل ها را شاخ و برگ پر کرده است. تعلق به دوره پهلوی و مقبره یک مرد میباشد. و پرندۀ های انتزاعی بانیلوفر آبی و خانه حالتی عرفانی به تصویر داده و اعتقاد به جهان آخرت دارد.</p>	 <p>نگارنده</p>	 <p>نگارنده</p>
---	---	--

نتیجه گری:

یکی از قبرستان های بزرگ و قدیمی در ایران قبرستان تخت فولاد که قدمت آن از پیش از اسلام تا کنون می باشد. قبرستان تخت فولاد اصفهان مکانی است که گنجینه ای از نقوش و تصاویری که ارزش قبرستان را دو چندان کرده است. بشر از روزگاران کهن به پرندگان مانند دیگر حیوانات توجه داشته و اعتقادها و باورهای درباره ی هریک از این پرندگان در بین جوامع مختلف بوده. بعضی از اقوام معتقد بودند که روح پس از مرگ به شکل پرندۀ خاصی در آسمان به پرواز در می آید. از این رو، این پرندۀ حالتی الهی و مقدس می یافت و نقش آن بر آثار مختلف ترسیم می شد. کشتن و آزار رساندن به چنین پرندگانی حرام بوده است. نقش پرندۀ در کنار دیگر تصاویر نشان از اهمیت و نقش ویژه ی آنها در میان باورها و عقاید انسانی می باشد. اکثر نقوش پرندۀ به کار رفته بر روی سنگ قبور حالتی اسطوره ای، عرفانی و انتزاعی و..... دارند و بیشتر با نقوش گیاهی، گل و بوته، حیوانات دیگر هم بستر شده اند و بیانگر معنا و مفهومی در خصوص پیوند میان دنیا و جهان آخرت بودند. در تصاویری که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت اکثر نقوش با قابهای محرابی، مستطیل عمودی و با گل و بوته، حیوانات دیگر، شاخه و برگ هم بستر شدند و پرندگان مختلفی از جمله ققنوس، بلبل، کبوتر، طاووس، هدهد، برروس، سنگ قبور نقش بسته اند که نقش بلبل از نقوش دیگر بیشتر است و بیشتر با گل همراه است. زیرا بلبل علاقه بسیاری به گل دارد و کنار هم قرار دادن گل و بلبل به منزله عشق است که در اینجا می توان آن را عشق به خدا تعبیر کرد. و نقش پرندگان به نحوی با اعتقاد جاودانگی روح ارتباط مستقیم دارد. نقش پرندۀ تحت تاثیر عقاید مذهبی و باورها و اعتقادات قرار گرفته است. در این مقاله تلاش شده با استخراج نگاره های سنگ مزارهای تخت فولاد نقوش پرندۀ و آنالیز آنها از لحاظ تحلیل فرمی و نیز با حفظ جزئیات، تناسبات و ارزش یک به یک نقوش به کار رفته که شامل نقوش دیگر گیاهی، حیوانی و... قدمی در جهت ثبت و حفظ آنها برداشته شود؛ تا شاید بتوان قسمتی از تاریخ هنری ایران زمین را حفظ کرد، چرا که این نقوش نه تنها به جهت دارا بودن ارزش های بصری ارزشمند بلکه هریک بیان گر مفهوم و معنایی خاص هستند که با تحلیل آنها می توان به عقاید و باورهای مردمان آن دوره ی تاریخی دست یافت. و نقوش پرندۀ در سنگ مزارهای تخت فولاد چقدر نقش ها با ظرافت و دقیق و زیبا به تصویر کشیده شدند و این نقش ها جایگاه ویژه ای دارند و ما می توانیم از این نقش ها به عنوان نماد استفاده کنیم و هر کدام از این نقش ها جایگاه خود را در نماد پیدا کنند. نقوش پرندۀ به دلیل تزئینی بودنشان قابل نمایش هستند و این نقوش در واقع سنت ها و وقایع تاریخی که از دوره های مختلف هستند اتفاق افتاده رانشان می دهد. این نقوش پرندۀ نقوشی هستند که در آن ارواح ایرانی سنت ها، مذهب سنت های کشورمان در آن لمس می شده و می توانیم با تلفیق و خلاصه کردن هر کدام از این نقوش به عنوان نماد استفاده کنیم و این نقوش دارای ظرفیت پذیرش نماد شدن را داشته باشد و وجود دارد. با مطالعه بر روی این نقوش بالاخص نقش پرندۀ بر روی سنگ قبرها می توان به فرهنگ آداب و رسوم و حتی مراسم مناسک مذهبی دوران مختص به آن پی برد و این مطالعه می تواند به شناخت فرهنگ آداب و رسوم موضوع اساطیری، ملی، مذهبی کمک شایانی کند و از این لحاظ حائز اهمیت می باشد.

منابع و ماخذ:

- ۱- آموزگار، ژاله. تاریخ اساطیری ایران. تهران: نشر سمت، ۱۳۸۶، ۳۳.
- ۲- بارت، رولان. اسطوره‌ی امروز. تهران: مرکز، ۱۳۷۳، ۴۶.
- ۳- بایرناس، جان. تاریخ جامع ادیان. مترجم علی اصغر حکمت، چاپ نخست. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی تهران، ۱۳۸۱.
- ۴- بروس، میرنداو فرد، میت. ۱۳۸۸. نمادها و نشانه هادر جهان. مترجمان دکتر ابوالقاسم دادور وزهرا تاوان. تهران: کله‌رو دانشگاه الزهرا.
- ۵- پرهام، سیروس، دستیافت های عشایری و روستایی فارس، جلد دوم، نشر امیرکبیر، تهران. ۱۳۷۱. ۱۵۴.
- ۶- عقیلی، سید احمد. اصفهان تخت فولاد. انتشارات کانون پرورش. ۱۳۸۵. ۱۷.
- ۷- حصوری، علی، مبانی طراحی سنتی ایران، نشر چشمه، تهران. ۱۳۸۱. ۴۳.
- ۸- خودی، الدوز، معانی نمادین شیر در هنر ایران، کتاب ماه هنر، ۱۳۸۵. شماره ۹۷. ۱۰۰.
- ۹- ستاری، جلال. اسطوره و فرهنگ، تهران: مرکز، ۱۳۸۵. ۲۷:۲۰.
- ۱۰- صدری، مهرداد، مفاهیم نمادین در نقوش قالی سنقر، فصلنامه علمی پژوهشی گلجام، شماره یک، انجمن علمی فرش ایران، تهران. زمستان ۱۳۸۴. ۳۹.
- ۱۱- غنی نژاد، فهیمه، افسانه است و افسون، کتاب ماه هنر، ۱۳۷۹. شماره ۲۷ و ۲۸. ۴۶.
- ۱۲- قلی زاده، خسرو، فرهنگ اساطیری ایران بر پایه متون پهلوی، پارسه، تهران. ۱۳۸۷. ۳۷۹.
- ۱۳- کوپر، جی سی. فرهنگ نمادهای آیینی. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: نشر علمی. ۱۳۹۲.
- ۱۴- نیل فروشان، محمدرضا. تربت پاک معرفی تخته فولاد اصفهان. انتشارات گلدسته، زمستان ۸۴، ۱۰:۳.
- ۱۵- هال، جیمز ۱۳۸۰. فرهنگ نگاره ای نمادها در هنر شرق و غرب. ترجمه رقیه بهزادی. چاپ سوم. تهران: فرهنگ معاصر.
- ۱۶- یاحقی، محمد جعفر. فرهنگ اساطیر و داستان واره ها. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۷۵. ۷۴۸.
- ۱۷- Miranda Bruce Mitfo. دایره المعارف مصور نمادها و نشانه ها، مترجم معصومه انصاری، حبیب بشیر پور، نشر سایان، ۱۳۹۴.